

פזמון 'שעה נאסר' ליי"ז בתמוז

ליי"ז בתמוז נתחברו פזמונים (או 'סליחות') שונים ומגוונים, אולם הפזמון הנפוץ ביותר הינו ללא ספק 'שעה נאסר', שנאמר הן על ידי כל קהילות אשכנז והן ע"י כל קהילות ספרד [ומספרד הועבר במאה היי"ז לסידורי בני תימן הן שאמי הן בלדין], והוא הפזמון היחיד בסליחות ליי"ז בתמוז המשותף לקהילות ספרד ואשכנז. וכן נאמר פזמון זה בעבר בקהילות ארגוניה רומניא צפ"א פרובנס מצרים ופאס¹.

והנה השוואה קלה של הנוסחאות הספרדיות כיום מול האשכנזיות מגלה הבדלים רבים ביניהם, והמעייין תוהה לעצמו מהו הנוסח היותר מקורי, והרי השוואה מלאה:

נוסח הספרדים	נוסח אשכנז ופולין	
שעה נאָסר, אַשֶׁר נִמְסַר, בְּיַד בָּבֶל וְשָׂר הָעִיר. לֵךְ יְהִמָּה זֶה כְּמָה, וַיִּתְחַנַּן כִּכְּן צָעִיר. מוֹלֵךְ צוֹר, בָּלֵב עֲצוֹר, הַמֵּית מַעֲיו יִסְעִיר. יוֹם גָּבַר הָאוֹיֵב וַתִּבְקַע הָעִיר:	שְׁעָה נֶאֱסַר. אֲשֶׁר נִמְסַר. בְּיַד בָּבֶל וְגַם שְׁעִיר. לֵךְ יְהִמָּה זֶה כְּמָה וַיִּתְחַנַּן כִּכְּן צָעִיר. יוֹם גָּבַר הָאוֹיֵב וַתִּבְקַע הָעִיר:	
לְזֹאת אֶפֶף, וְאֶסְפֹּק כֶּף, בְּיוֹם חֲמֵשׁ קְרָאוּנִי:	לְזֹאת אֶפֶף. וְאֶסְפֹּק כֶּף. בְּיוֹם חֲמֵשׁ פְּזוֹרוּנִי.	
וְעַל רֶגֶל, הָעֵגֶל, הַלּוּחוֹת יִצְאוּנִי: וְלִכְד זָר, הַמְבַצֵּר, וּבְמִסְגַּר הַבֵּיאָנִי: וְגַם הַשְּׂמִיד, הַתְּמִיד, וּמַעֲשׂוֹתוֹ כְּלָאוּנִי: וְהוֹשֵׁם אֱלִיל, בְּהִיכַל כְּלִיל. וְדַתְךָ זָר בְּאֵשׁ הַבְּעִיר:	פולין ²	אשכנז
	וְעַל רֶגֶל הָעֵגֶל הַלּוּחוֹת יִצְאוּנִי. וְגַם הַשְּׂמִיד הַתְּמִיד וּמַעֲשָׂתוֹ כְּלָאוּנִי וְלִכְד זָר הַמְבַצֵּר וּבְסוּגַר הַבֵּיאָנִי וְהוֹשֵׁם אֱלִיל בְּהִיכַל כְּלִיל וּמַעֲשָׂתוֹ וְהַמְנַחָה הַנּוֹחָה וְדַתְךָ זָר בְּאֵשׁ הַבְּעִיר:	וְעַל רֶגֶל הָעֵגֶל הַלּוּחוֹת יִצְאוּנִי. וְגַם הַשְּׂמִיד, הַתְּמִיד, וּמַעֲשָׂתוֹ כְּלָאוּנִי וְלִכְד זָר הַמְבַצֵּר וּבְסוּגַר הַבֵּיאָנִי וְהוֹשֵׁם אֱלִיל בְּהִיכַל כְּלִיל וּמַעֲשָׂתוֹ וְהַמְנַחָה הַנּוֹחָה וְדַתְךָ זָר בְּאֵשׁ הַבְּעִיר:

1 בדקתי באיטליה אר"צ ופרס, ואין שם פזמון זה.

נוסח הספרדים	נוסח אשכנז ופולין
מָאד אַתחל, וְאַתחלחל, בְּיוֹם שְׂדֵי דְחֶשְׁפְּנִי: וְהֶשְׁפִּיפוֹן מִצְפוֹן, מִצְפוֹן, כְּשִׁבּוֹלֵת שְׁטַפְּנִי: וְנִהַג שְׂבִי, אֶרְצָן צְבִי, וְגַם כְּדוֹר צְנַפְּנִי: יוֹם חֶשֶׁן, מְאוֹר שֶׁשֶׁן, לְיַד פְּרַס דְחֶשְׁפְּנִי: אַכְלֵנִי, הִמְמֵנִי, וְקִינָה עָלַי זֹאת אֲעִיר: הֲלַעַד בֵּי, מִשְׁגָּבִי, הֲלַעַד אַפְּךָ יַעֲשֶׂן: גְּדוֹר פְּרָצִי, בְּכֵן פְּרָצִי, וּמַחְדָּק לְקִט שׁוֹשֶׁן. עֵינֵי פִקַּח, תְּפַלְתִּי קַח, כְּמוֹ חֶלֶב הַמִּדְשָׁן. בְּנֵה בֵית זְבוּל, וְהַשֵּׁב גְּבוּל, הַפְּרַמֶּל וְהַבְּשֶׁן: שְׁפֹט אֱלֹם, וְאִז יִשְׁלַם, הַמְּבַעָה וְהַמְּבַעִיר: יֹם גָּבַר הָאוֹיֵב וְחִבְקַע הָעִיר:	מָאד אַתחל וְאַתחלחל בְּיוֹם שְׂדֵי דְחֶשְׁפְּנִי. וְהֶשְׁפִּיפוֹן מִצְפוֹן כְּשִׁבּוֹלֵת שְׁטַפְּנִי. מְאוֹר חֶשֶׁן וְגַם שֶׁשֶׁן כְּמוֹ כְּדוֹר צְנַפְּנִי. וְהַצִּיד שְׁלַח יָד וְהַצְּפִיר וְהַשְׁעִיר. הוּד לְבִי וּמִשְׁגָּבִי הֲלַעַד אַפְּךָ יַעֲשֶׂן. הֲלֵא תִרְאֶה עִם נִלְאָה אֲשֶׁר הִשְׁחַר כְּמוֹ כְּבֶשֶׂן. גְּדוֹר פְּרָצִי בְּכֵן פְּרָצִי. וּמַחְדָּק לְקוֹט שׁוֹשֶׁן. בְּנֵה בֵית זְבוּל לְהַשִּׁיב גְּבוּל. הַפְּרַמֶּל וְהַבְּשֶׁן. וְעֵינֵי פִקַּח וְנָקָם קַח מֵאֲצֵר וּמִדִּישָׁן. שְׁפֹט אֱלֹם וְאִז יִשְׁלַם הַמְּבַעָה וְהַמְּבַעִיר. יֹם גָּבַר הָאוֹיֵב וְחִבְקַע הָעִיר:

פירוט עדי הנוסח

להלן אציע שחזור של נוסח הפזמון, לצורך כך השתמשתי בנוסחי שבע עדות שונות ובכל אחת מהן בדקתי כמה עדי נוסח כאשר השיגה ידי:

קהילות אשכנז - הסדורים הנפוצים כיום, ומחזור נירנברג [השייך למנהג אוסטרייך-פולין] משנת צ"א³.

ספרדים - השתמשתי בשלשה דפוסים ושני כתבי יד: הדפוסים הנפוצים כיום שעברו הרבה צנזורה, ומשם לבני תימן; דפו"ר [=הדפוס שממנו משתלשלים כל הדפוסים שבידנו היום] ונציא רפ"ד דף ריא, עמ' 168 בסריקת הספריה הלאומית בירושלים; דפוס קדום נאפולי ר"נ עמ' 70; כת"י ספרדי מהמאה י"ד-ט"ו בהמ"ל 4674 סה"ל 25577 וגם 21660; כת"י של אוסף פיוטים ספרדי לתעניות ושבתות מיוחדות פרמה די רוסי 1192, ישנו באוצר החכמה; קטע גניזה T-S NS 199.151 הכתוב בכתיבה ספרדית ומכיל גם הפזמון 'אלהי ישועתינו שעה שועתינו' שלפי רשימת דודיון ב'אוצר השירה והפיוט' ח"א עמ' 204 נמצא רק בספרד, וכן נמצא בו 'מזמור לאסף אלקים באו גויים' הנהוג בספרד ב"ז בתמוז. ובאמת כל הנוסח שלו מתאים לספרד ובפרט 'הלעד בי משגבי' הייחודי לספרד ונראה כשיבוש, וכן 'והושת אליל' בת' כמו כת"י הספרדים [ורק בסדר המשפטים "בנה בית זבול" ו"גדור פרצי" שונה מספרד].

ארגוניה - סדור ארגוניה מאה 15-14 מקוטלג בטעות כקטלוניה, פרמא 1738 ס' 12964 עמ' 239-240, (וכל שאר פזמוני הספרדים לי"ז בתמוז אין שם, עובדה המוכיחה שזו מסורת נוסח

2 וראה הע' 42.

3 כרך ב עמ' 6, עמ' 168 במיספור כתב היד.

אחרת וכן מוכח מהרבה שינויים בגוף הנוסח).

קהילות רומניא [= ביזנטיון, כלומר יון ותורכיה] – דפוס קושטא ר"ע עמ' 326; מחזור מנהג רומניא [לפי קיטלוגו של ידידי הבה"ח אברהם לויין] לשבעות י"ז בתמוז ות"ב כת"י בהמ"ל 4747 ס' 25648 משנת ק"ס דף 9ב; סדור מנהג קורפו-אפוליה, כת"י פריס 606, מן המאה הי"ד, דף 32, שם מופיע הפיוט בסליחות לעשרה בטבת! [ולא הרגישו שהפיוט עוסק בחמשת הדברים שארעו ב"ז בתמוז!], דומה בנוסחו לרומניא⁴, כשיש הבדל ביניהם ציינתי רומניא דפוס לעומת רומניא פריס ורומניא בהמ"ל.

קהילות צפ"א הקדומות⁵ - כת"י פרמה 1741, ס' 12968, עמ' 160 בערך. לא מנוקד; קטע גניזה MS heb. f.56-87 1v לפי נוסחו בפזמון דידן משתייך הוא למנהג צפון אפריקה⁶ אך בשאר הפזמונים ל"ז בתמוז שם אינו קשור לכת"י פרמה הנ"ל. מסתיים במילים "ומחדק לקוט" (כולל) ללא ניקוד [ואין בו כלל הקטע "מאד אתחל" כי בנוסח צפ"א הוא אחר הקטע "משוש לבי" הקטוע כאן].

מצרים - מתוך קטע הגניזה: JTS ENA 497.10⁷ עד "וגם כדור צנפני" (כולל). כתיבה מזרחית לא מנוקד, כמה נוסחאות ייחודיות עיין הע' 21 56.

פאס - מחזור מנהג פאס לונדון 1042 (דף 17 בסריקה שלהם), כמעט כנוסח ספרד, ויובא להלן רק במקומות שסוטה מנוסח ספרד.

ב'אוצר השירה והפיוט' של דוידזון ח"ג עמ' 501 מצוין שהפיוט מופיע גם בסדור בני קלא שבפרובנס ואינו בידי.

על הפזמון מחברו ומבנהו

שם המחבר: רבי שלמה בן גבירול⁸, וחתם שמו שלמה בראשי החרוזים ב' פעמים, פעם אחת באקרוסטיכון של כל שורה בבית הראשון, ופעם שניה באקרוסטיכון של כל ראשי הבתים. ועיין להלן שבשניהם יש חילופי גירסאות.

מבנה הפזמון: ארבעה בתים שכל אחד מתחרז לעצמו, ואחרי כל בית ובית יש השורה [טור חוזר, כְּפָרִיז בלעז] "יום גבר האויב ותבקע העיר"⁹, ולכך פיוט דידן מכונה 'פזמון' ברוב עדי הנוסח, כי בספרד וצרפת 'פזמון' הוא כינוי לפיוט בעל מחרוזות שיש בו טור חוזר שנאמר לאחר כל מחרוזת, ובאשכנז מיוחד כינוי זה ל'סליחה' בעלת המבנה הנזכר.

4 רק בשניהם 'לך הומה זה כמה' וכן 'גדור פרץ בן פרץ'.

5 על מנהג קהילות אלו, ושייכות כת"י פרמה הנזכר אליהם, הארכתי במקום אחר.

6 בשניהם הקטע הרביעי לאחר השני, וכן בשניהם "והמית לבו יסעיר".

7 תודה למפעל השירה ע"ש פליישר ששלחו לי רשימת קטעי הגניזה של פיוט זה, ותודה מיוחדת לפרו' שולמית אליצור שעזרה בעניין. ברשימתם הופיעה גם כ"י אדלר 4027/9 ואינו סרוק בפרוייקט פרידברג כנראה משום שסוברים שאין מקורו בגניזה, ולכן לא התאפשר לי להשתמש בו.

8 עיין הע' 10.

9 מלבד הבית האחרון שלפי חלק מן הנוסחאות מסיים רק בשורת נחמה "שָׁפֵט אֱלֹם, נְאֻז יְשָׁלֵם, הַמְבַעֶה וְהַמְבַעֵר".

בבית הראשון יש ג' שורות, בשני ושלישי ד' שורות, וברביעי ה' שורות. כל הבתים מסיימים בחרוז משותף, ובנוסף יש בכל שורה חרוז פנימי וסומן כאן בקו אלכסוני. משקל הפזמון: יתד ושני תנועות יתד ושני תנועות בכל צלע, אולם הרבה פעמים הניח הפייטן ג' הברות במקום יתד ושני תנועות, דהיינו תנועה במקום יתד, וכן להיפך יתד ושתי תנועות במקום ג' הברות. והערת על כולם במקומם. [תיקנתי קצת חטפים לשואים בשתיקה ע"פ המשקל כגון "נְאָסֵר" "יְהִמָּה"].

מהדורות קודמות: פזמון זה כבר נדפס בספר 'שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול' עמ' 222. אך רק ע"פ קצת נוסחאות [ספרד אשכנז ורומניא דפוס], ועוד שנתנו חשיבות מופרזת לנוסחאות רומניא הנדפס, ואני הראיתי כאן שכמה פעמים אפילו בכתבי יד של מנהג רומניא הנוסח כשאר קהילות. ועוד שהדפיסו הנוסח הנראה בעיניהם ללא ציון כלל כל חילופי הנוסחאות ומקורותיהם.

הנוסח שקבעתי כאן: הוא בדרך כלל ע"פ רוב המקורות, וכפי שצוין בפירוט בכל מקום, ובמקומות בודדים ע"פ שיקולים אחרים שנפרטו בהערות. הדגשתי השינויים שבין הנוסח שנקבע כאן לנוסחים הנפוצים היום אצל האשכנזים או אצל הספרדים. במקומות מסוימים הוספתי ביאורים נצרכים. ראה הערות: 29 37 44 56 70 83 88.

סליחה לי"ז בתמוז למורינו שלמה הקטן זצ"ל¹⁰.

שְׁעָה נְאָסֵר / אֲשֶׁר נִמְסַר / בְּיַד בְּכָל יוֹם שְׁעִיר¹².
 לְךָ יְהִמָּה / זֶה פְּמָה / וַיִּתְחַנֵּן¹⁵ כְּכֵן צָעִיר.
 [מוֹלְךְ צוֹר / בְּלֵב עֲצוּר¹⁷ / הֶמְיַת¹⁸ מֵ-עִיר¹⁹ שְׁעִיר²⁰]:²¹ יוֹם²² גָּבַר הָאוֹיֵב וַתִּבְּ-קַע²⁴ הָעִיר:

10 כך הכותרת בצפ"א גניזה. ברומניא דפוס הכותרת 'תחנן לר' שלמה הקטן' וכך מכונה ר' שלמה בן גבירול בתחכמוני שער יח. ובבית אוצר הספרות, ד, קרקא תרנב, עמ' 102.

11 בסדור הספרדי 'איש מצליח' הגיהו "לנאסר" כמתבקש ע"פ דקדוק לשון המקרא וגם בלשון התפילה נוהג כלל זה כאשר הוכחתי בחצי גיבורים ט עמ' תתקסד], אך כידוע הפייטנים לשון אחרת להם, וגם זה קצת מקלקל המשקל.

12 [גם שְׁעִיר] בספרד המאוחר צונזר וְשֶׁר הָעִיר, ובתימן עדיין מובא הנוסח הישן כ"ס"א [והגר"י פתייא הגיה מסברתו "ואיש שעיר", הובא בסדור הספרדי 'איש מצליח', וע"ש שהביאו את נוסח "וגם שעיר" בשם נוסח אשכנז ושיבוחרו כי לא מצאנו "שר העיר" ככינוי לשר גוי עיי"ש, אך כאמור לעיל גם בדפוסים הראשונים והכת"י של הספרדים כתוב כן]. בצפ"א במקום "וגם שעיר" "מסעיר".

13 [יְהִמָּה] "הומה" בלשון הווה רומניא (גם בשני הכת"י), וכן בסמוך ברומניא דפוס. ובצפ"א ספרד ארגוניה מצרים ואשכנז כלמעלה.

14 תנועה במקום יתד.

15 [וַיִּתְחַנֵּן] ומתחנן בלשון הווה רומניא דפוס בלבד, וכן לעיל בסמוך.

16 [מוֹלְךְ] כ"ה ספרד צפ"א וכן ברומניא כת"י בהמ"ל [באשכנז חסר כל המשפט ובראגוניא נ"א בכל המשפט]. ברומניא דפוס 'לְמוֹלְךְ' [ברומניא כת"י פריס חסר המשפט וכדלהלן], והמשקל נוטה יותר לרומניא דפוס אך כבר ראינו שבפייט שלנו אין כל כך הקפדה על המשקל וכנראה רומניא דפוס תיקנו בגלל המשקל. הלי השניה בשוא נח אף שהוא אחרי תנועה גדולה כהרבה קדמונים, ואפשר שיש לנקד "לְמוֹלְךְ" כלשון חכמים.

לְזֹאת²⁵ אֶפֶךָ / וְאֶסְפֹּק²⁶ בְּךָ / בְּיֹום²⁷ חֲמֵשׁ קְרָאוּנִי²⁹.
 וְעַל³⁰ רֶגֶל / הָעֶגְלָל³¹ / הַלְוִחֹת³² יִצְאוּנִי.
 וְלִכְדֹּ צֶרֶךְ³³, הַמְבַצֵּר [נ"א: עיר מבצר]³⁴, וּבְמִסְגָּר³⁵ הַבְּיָאֵנִי³⁶.
 וְגַם הַשְּׂמִיד /, הַתְּמִיד /, וּמַעֲשֹׂתָיו³⁷ כְּלֹאֵנִי³⁸.

- 17 מוֹלֶךְ צוּר /, קָלֵב עֲצוּר] בפאס הפוך "בלב עצור מולך צור".
- 18 ה' בתנועה במקום יתד. ובשני הכת"י הספרדיים [ובספרד גניזה קרוע קצת] ובצפ"א גניזה "והמית" לתקן המשקל.
- 19 ע' בתנועה במקום יתד. בצפ"א "לבר" במקום "מעיו". ברומניא כת"י בהמ"ל "קינים והגא" במקום "המית מעיו".
- 20 בכת"י ספרדי בהמ"ל וגניזה וכן ברומניא בהמ"ל "יפעיר" במקום "יסעיר" וט"ס. בפאס הוגה "בתחנן פיהו יפעיר" במקום "הַמְיֵת מ־עֵיו יסעיר".
- 21 מוֹלֶךְ צוּר, קָלֵב עֲצוּר, הַמְיֵת מְעֵיו יסעיר] כ"ה בספרד צפ"א ורומניא דפוס ובהמ"ל. ואילו באשכנז וכן ברומניא כת"י פריס חסר כל המשפט. בארגוניה במקומו: "מצפון השפיפון קינות לבי הסעיר". במצרים במקומו "מוגרת ונוגרת וחתמו בי העיר".
- 22 בגליון פאס נוסף לפני "ומקונן מר בכל משמר".
- 23 [יום] "וגם" צפ"א והוא יותר נח ע"פ המשקל אך שכיח בשיר זה תנועה במקום יתד.
- 24 ה' והק' בתנועה במקום יתד.
- 25 בפאס נכתב "יד?" והוגה כלפנינו. בצפ"א גניזה "לך".
- 26 וְאֶסְפֹּק] ואכה צפ"א, "ואפרוש" צפ"א גניזה וכן בתימן בשם "ס"א", אך הוא מגומגם מצד העניין ודוק.
- 27 אֶפֶךָ / וְאֶסְפֹּק בְּךָ /] באשכנז נירנברג "אתחל ואתחלחל" וזה לקוח מהבית השני ועיין נוסחו שם הע' 50.
- 28 ברומניא כת"י פריס "ליום".
- 29 חֲמֵשׁ קְרָאוּנִי] אשכנז "חמש פְּרָוּנִי" [וכן נוקד באשכנז נירנברג, אלא ששם הר' בשרוק ולא בחולם] והמשקל נוטה יותר לנוסח ספרד ארגוניה רומניא מצרים וצפ"א, וגם כך הנוסח מובן ופשוט יותר שהרי מתחיל ומונה חמשת הפורעניות שקראו ב"ז בתמוז.
- 30 וְעַל כ"ה באשכנז [אשכנז נירנברג "על"] ספרד ארגוניה מצרים וצפ"א [ובצפ"א גניזה "על"], ורק ברומניא דפוס ע"ל. אך בשני הכת"י של רומניא כשאר עדות, ומבחינת המשקל שניהם נכונים אך מבחינת התחביר ה' קצת תמוהה שהרי כאן מתחיל למנות החמשה דברים, ומ"מ ברור שהעיקר כרוב מוחלט של הנוסחאות, ודלא כנדפס בספר שירי שלמה גן גבירול.
- 31 ה' בתנועה במקום יתד.
- 32 ה' בתנועה במקום יתד.
- 33 צר] כן בכל המנהגים וכן בספרד בדפו"י וכת"י וכן מוכיח החרוז, בספרד המאוחר צונזר כל "צר" ל"זר" ולעיתים ל"רשע" כגון יום דמה רשע להכניעו' בתחילת הסליחות ל"ז בתמוז, וצ"ע מדוע היה לצנינים ביטוי זה בעיני המצנזרים. [בסדר הספרדי 'איש מצליח' הרגישו בזה רק כאן מפני החרוז וכתבו "צר" בסוגריים].
- 34 הַמְבַצֵּר] ספרד [מלבד ספרד גניזה] וצפ"א פרמה ורומניא דפוס ופריס. עיר מבצר] אשכנז וארגוניה ומצרים ורומניא בהמ"ל וספרד גניזה וצפ"א גניזה.
- 35 וּבְמִסְגָּר] כ"ה בספרד רומניא וארגוניה. "ובסוגר" צפ"א אשכנז ומצרים.
- 36 באשכנז משפט זה אחרי המשפט הבא.
- 37 וּמַעֲשֹׂתָיו] וּמַעֲשֵׂתָיו" אשכנז, ואינו מובן שהרי הכוונה שהאויב מנה מישראל לעשות ולהקריב את קרבן התמיד, ושיבוש שמיעה הוא כי האות צ' במבטאה הקדום דומה לאותיות ס' וּש' שמאלית [אמנם אין להוכיח מכאן את מבטא האות צ' באשכנז הקדומה כי בסיכום הוכחתי שהפיוט הגיע לאשכנז עם שיבוש זה ולא נוצר שיבוש זה באשכנז].
- 38 בספרד כת"י פרמה "כלאוני", וכן בפאס ובצפ"א גניזה.

וְהוֹשֵׁם³⁹ אֱלִיל⁴⁰ / בְּהִיכַל כְּלִיל⁴¹ / ⁴²(וְהַמְנַחָה / הוֹנְחָה⁴³ / ⁴⁴וְדַתְךָ⁴⁵ צָר⁴⁶ בְּאֵשׁ הַכְּעִיר : יוֹם
 גָּבַר הָאוֹיֵב וְתַבְקַע הָעִיר :
 מָאֵד⁴⁸ אֶתְחַל / וְאֶתְחַלְחַל⁴⁹ / בְּיוֹם שְׂדֵי חֶשְׁפְּנֵי⁵² .
 וְהֶשְׁפִּיפוֹן⁵³ / מִצְפוֹן⁵⁴ / כְּשִׁבּוֹלֵת שְׁטַפְנֵי⁵⁵ .
 וְנִהְגַּ⁵⁶ שְׁבִי⁵⁷, אֶרֶץ⁵⁸ צְבִי, וְגַם⁵⁹ כְּדוֹר צָנְפְּנֵי⁶⁰ ⁶¹

39 בשלושת הכת"י הספרדיים [וכן בפאס] וברומניא כת"י פריס "והושת" והוא גם לשון שימה כמו "שיתו לבכם לחילה". ברומניא בהמ"ל "והושב".

40 יתד במקום תנועה.

41 יתד במקום תנועה, ובספרד ניקדו האות כ' בקמ"ץ והמשקל מוכיח כאשכנזי וספרד. ברומניא בהמ"ל "מקום כליל".

42 באשכנזי נירנברג ובחלק מסידורי אשכנזי היום [וכמדומה שזה נוסח פולין, ולמעלה אשכנזי] במקום "ולכד צר" - בהיכל כליל": וְגַם הַשְּׂמִיד הַתְּמִיד וּבִסְוֹגַר הַבְּיָאֲנִי .

וְהוֹשֵׁם אֱלִיל בְּהִיכַל כְּלִיל וּמַעֲצָתוֹ כְּלִיאֲנִי .

וזה שונה משאר אשכנזי בפרטים הבאים [הקדמת המשפט "וגם השמיד" וכן הגירסא "ומעצתו" הוא בכל אשכנזי]: המשפט "ומעצתו כלאני ולכד צר המבצר" נשמט וממילא המילים "ובסוגר הביאני" נצמדו למילים "וגם השמיד התמיד" ולא לאחר המשפט "ולכד צר המבצר" ששם הם הרבה יותר מתקשרים שאחר שלכד צר את המבצר ממילא באו ישראל במסגר. והמילים "ומעצתו כלאני" שנשמטו וכנ"ל חזרו באיזה שהוא שלב אך לא למקומם אחר "וגם השמיד התמיד", אלא לאחר המשפט "והושם אליל בהיכל כליל". וברור שהנכון כלפינו שלגבי התמיד שייך ("ומעצתו") [ומעשותו] כלאני" והיינו מעשיית התמיד כלאני [=מענין] האויב.

43 אשכנזי נירנברג "מונחה".

44 נוסף באשכנזי [והכוונה שמנחת התמיד הושבתה יחד עם קרבן התמיד] וליתא ברומניא ספרד מצרים צפ"א וארגוניה, וגם הוא קצת מאריך את קצב החרוז וגם היה צריך להיות לפני "והושם אליל" סמוך להשבתת התמיד, וכנראה תוספת מאן דהו.

45 הת' בשוא נח [אף שהיא אחרי תנועה גדולה] כהרבה קדמונים, ואפשר שיש לנקד "וְדַתְךָ" כלשון חכמים.

46 [צר] בספרד המאוחר צונור "ור". אבל בספרד בדפו"י וכת"י וכן בפאס "צר" [ובספרד פרמה "צור" וכן ברומניא בהמ"ל וצפ"א גניזה] כמו כל המנהגים [ובארגוניה "באש צר"].

47 ודתך [צר] "ותורתך" רומניא כת"י פריס.

48 מָאֵד [הלא] "צפ"א וזה לשיטתם שקטע זה הוא אחרי "משוש לבי" ואם כן צריך הקטע להתחיל באות ה' לצורך האקרוטיכון.

49 אתחל [אזחל] ארגוניה.

50 מָאֵד אֶתְחַל / וְאֶתְחַלְחַל [באשכנזי נירנברג "מאד עלז / עלי הלו /" ועיין לעיל הע' 27.

51 שְׂדֵי [צרי אשכנזי נירנברג.

52 חֶשְׁפְּנֵי [דחפני] אשכנזי.

53 יתד במקום תנועה בשין. ובארגוניה ושפיפון ולפי"ז המשקל נוח יותר.

54 תנועה במקום יתד.

55 שְׁטַפְּנֵי [ספרד פרמה "שטפנני", וכן בכל הסמוכים אך בראשון גם אצלו "חשפני" וזה מוכיח כשאר נוסחאות.

56 [נְהַג] כן מנוקד ברומניא דפוס [וכן מדויק יותר והיינו שטיטוס ניהג בשבי את בני ארץ הצבי דהיינו ישראל], וְנִהְגַּ רומניא כת"י פריס ובהמ"ל ספרד [גם בשני הכת"י הספרדיים] וארגוניה. מצרים "ו?בתתו" במקום "ונהג".

57 יתד במקום תנועה.

58 תנועה במקום יתד. ובארגוניה "לארץ" ולפי"ז המשקל נוח.

59 "וגם" חסר ברומניא בהמ"ל.

60 צנפני [ספרד פרמה "צנפנני", ועיין לעיל הע' 55. ובפאס "צפתני" והוגה כלפינו.

וַעַת הַשֶּׁן / מְאוֹר שֶׁשֶׁן⁶² / לִיד⁶³, פְּרָס⁶⁴ פְּרָס⁶⁵ דְּחַפְנִי⁶⁶:⁶⁷
וְגַם צֵיד / שְׁלַח יָד / וְהַצְפִּיר⁶⁸ וְהַשְׁעִיר⁷⁰ וְהַשְׁעִיר⁷¹. יוֹם גְּבַר הָאוֹיֵב וַתִּבְקַע הָעֵיר:⁷³

⁷⁴ הוֹד [נ"א: מְשׁוֹשׁ] לְבִי⁷⁵ / וּמְשַׁבֵּי⁷⁶ / הֶלְעַד אֶ-פֶךְ יַעֲשֶׂן.
(הֵלֵא תְרָאָה / עַם⁷⁷ נְלָאָה / אֲשֶׁר הֶשְׁחַר כְּמוֹ כְּבָשָׁן)⁷⁸.

- 61 וְהָגָה שְׁבִי, אֶרְץ צְבִי, וְגַם פְּדוּר צְנַפְנִי חָסַר אֲשַׁכְנו.
62 רש"י ירמיהו כה, כו "ששך - הוא בבל בא"ת ב"ש" והיינו כשהגיעו הגולים לבבל הרגישו שעולם חשך בעדם.
63 וַעַת הַשֶּׁן / מְאוֹר שֶׁשֶׁן / כ"ה בארגוניה ובספרד ורומניא [ובצפ"א ורומניא ובספרד דפוס "יום חשך", ואינו נוח מצד המשקל, ובשלשת הכת"י הספרדים "ועת" וכן בפאס; בצפ"א נשתבש "ששך" ל"שמש"], "מְאוֹר הַשֶּׁן / וְגַם שֶׁשֶׁן / באשכנז ובאשכנז נירנברג נשתבש "וגם נשך", וברדלהיים במקום "וגם ששך" מצול ששך", ובסדר עולת תמיד פרמישלא תרנו הביאו נ"א "וגוי ששך".
64 ליד] ביד צפ"א ורומניא כת"י פריס.
65 [פְּרָס] "פְּרִיץ" צפ"א.
66 לִיד פְּרָס דְּחַפְנִי כ"ה בספרד ורומניא וארגוניה וצפ"א, "כְּמוֹ פְּדוּר צְנַפְנִי" אשכנז [באשכנז נירנברג "אשר" במקום "כמו"], והוא שיבוש שכבר נכתב במשפט הקודם. | דחפני] בספרד פרמה דחפני ועיין לעיל הע' 55.
67 כל המשפט "ועת חשך - דחפני חסר בפאס ובמקומו "צנפתי הנפתי שתי פעמים טבעני" ובגליון הוגה כלפנינו.
68 וְגַם צֵיד / שְׁלַח יָד / כ"ה צפ"א רומניא כת"י פריס ובהמ"ל ואשכנז נירנברג. וכע"ז באשכנז כיום "וְהַצְפִּיר / שְׁלַח יָד /". וְשְׁלַח יָד / אִישׁ צֵיד / ספרד ורומניא דפוס וארגוניה. ולכל הנוסחאות במילה השלישית יש תנועה במקום יתד.
69 וְהַצְפִּיר] כ"ה בצפ"א רומניא וספרד נאפולי, הַצְפִּיר ארגוניה ואשכנז נירנברג וספרד בהמ"ל וגניזה [ובספרד פרמה מטושטש].
70 מליצה ע"פ דניאל ח כא "והצפיר השעיר מלך יון" והפייטן הוסיף ו' ולפי"ז המשמעות "והצפיר" = יון, "והשעיר" = אדום.
71 וְהַצְפִּיר וְהַשְׁעִיר] כ"ה ברומניא ובספרד כת"י [ושם "הצפיר" עיין לעיל] ונאפולי, בספרד ונציא רפ"ד מסורס ומשובש "והצעיר והשפיר" [=וְהַשְׁעִיר וְהַצְפִּיר] וזה משום שצ' ס' וש' מבטאם אחד בפיהם. והסדר הנכון כרומניא ונאפולי וכמוכרח מהחרוז.
72 וְשְׁלַח יָד / אִישׁ צֵיד / וְהַצְפִּיר וְהַשְׁעִיר] בספרד המאוחר צונזר כל המשפט ובמקומו "אַכְלָנִי, הִקְמַנִי, וְקִנְיָה צְלִי זֹאת אֶעִיר". וכן הוגה בגליון כת"י בהמ"ל.
73 כל הבית הזה מ"מאד אתחל" בצפ"א נמצא אחרי הבית הבא "הוד לבי-המבעה והמבעיר".
74 ברפ"ד נוסף "יום" אך הוא סימן שצריך להוסיף "יום גבר" בסוף החרוז הקודם ובטעות הדפיסוהו באותו גודל של הפיטו [שלא כסוף הבית הקודם שם]
75 הוֹד [לְבִי] כ"ה באשכנז, "הֶלְעַד בִּי" ספרד ורומניא בהמ"ל, ונוסח זה מאוחר הוא כאשר יעיד כפל "הלעד" שהוא דבר זה, ואף שהמשקל יתר טוב כספרד צ"ל שהוא תנועה במקום יתד, ועיין בהע' הבאה. בצפ"א וארגוניה ורומניא כת"י פריס "מְשׁוֹשׁ לְבִי" וכן נח המשקל אך מוכרחים להתחיל באות ה' מפני האקרוסטיכון 'שלמה'. רומניא דפוס "הא מְשׁוֹשׁ לְבִי" והיינו הרי לך מְשׁוֹשׁ לְבִי מְצַבִּי בגלותי, והוסיפו תיבת "הא" לצורך האקרוסטיכון, אך אין זה מסתדר כלל עם המשקל שיש כאן ד' תנועות במקום ג'.
76 כ"ה בו' באשכנז וברומניא, ובספרד "משגבי" והמשקל נח יותר באשכנז ורומניא, אלא שכיון שהשתבשו בספרד במילה הקודמת הוכרחו למחוק הו'. אך מעניין שגם בארגוניה "משגבי".
77 תנועה במקום יתד.
78 הֵלֵא תְרָאָה עַם נְלָאָה אֲשֶׁר הֶשְׁחַר כְּמוֹ כְּבָשָׁן] כל המשפט חסר בספרד ורומניא וצפ"א וארגוניה, ונמצא רק באשכנז [ובסדר רדערהליים תרנ"ה הוא בסוגריים] אך הוא מתאימו בתבניתו ומשקלו לשיר, וכנראה אחד

גְּדוֹר פְּרָצִי⁷⁹ / בְּבֵן פְּרָצִי⁸⁰ / . / וּמְחַדֵּק⁸² [נ"א וּמְחוּחַ]⁸³ לְקוּט שׁוֹשֵׁן⁸⁴ .
 בְּנֵה בֵּית זְבוּל⁸⁵ / וְהֵשֵׁב⁸⁶ גְּבוּל⁸⁷ . / הַכְרֵמְל וְהַבְּשֵׁן⁸⁸ .
 וְעֵין⁸⁹ פְּקַח⁹⁰ / וְנִקְם קַח / מֵאַצָּר⁹¹ וּמְדִישֵׁן⁹² .
 שְׁפוּט אֱלִים⁹³ וְאֵז יִשְׁלַם הַמְּבַעָה וְהַמְּבַעֵיר . | יוֹם גְּבַר הָאוֹיֵב וְתִבְקַע הָעִיר (אשכנז צפ"א ורומניא
 דפוס ובהמ"ל וספרד נאפולי): שְׁפוּט אֱלִים וְאֵז יִשְׁלַם הַמְּבַעָה וְהַמְּבַעֵיר (ספרד ונציא ופרמה
 ופאס ורומניא כת"י פריס).⁹⁴

מחכמי אשכנז הוסיף משפט זה המתאים לפיוט.

- 79 פרצין פרץ רומניא. אך ברור שהעיקר כרוב מוחלט של הנוסחאות, ודלא כנדפס בספר שירי שלמה בן גבירול.
 80 פרצין פרץ רומניא.
 81 גְּדוֹר פְּרָצִי / בְּבֵן פְּרָצִי [שמחני / והעלני / "אשכנז נירנברג.
 82 וּמְחַדֵּק] מחדק אשכנז נירנברג.
 83 וּמְחַדֵּק] כ"ה בספרד ואשכנז וארגוניה וצפ"א גניזה, וּמְחוּחַ רומניא וצפ"א פרמה. ויש לבאר הגירסא הראשונה
 ע"פ ילקוט שמעוני תורה פרשת כי תשא רמז פו: "רבי יעקב פתח דרך עצל כמשוכת חדק (משלי טו, יט) זה
 עשו הרשע" וזהו כוונת הפייטן שילקוט הקב"ה את עם ישראל שנמשלו לשושנים מבין ארצות עשיו שגלה
 אליהם. וגירסת רומניא וצפ"א יש לבאר שמבקש ללקוט את עם ישראל מבין החוחים = הקוצים שהם אומות
 העולם הרשעים ע"פ הפסוק (שיר השירים ב, ב) "כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות".
 84 בספרד כל המשפט "גדור פרצין" אחרי המשפט הבא "בנה בית", אבל ברומניא אשכנז ארגוניה וצפ"א
 כלמלעלה וכן בספרד גניזה ופאס, וכן נח יותר לסמוך "נקם קח" ל"שפוט אלם" ששניהם מדברים בעונש
 האומות המצרות לישראל.
 85 יתד במקום תנועה.
 86 וְהֵשֵׁב] כ"ה ספרד ארגוניה ורומניא וצפ"א. לְהֵשִׁיב אשכנז.
 87 יתד במקום תנועה.
 88 בארגוניה וגליון פאס נוסף "והקריבה / והשיבה / שבות [בפאס "שנת"] עניים להחפישין". והוא מתאימו
 בתבניתו ומשקלו לשיר, וכנראה אחד מחכמי ארגוניה הוסיף משפט זה המתאים לפיוט. וביאור "להחפישין"
 היינו לעשותם חופשיים מעול הגויים.
 89 וְעֵין] כ"ה בארגוניה אשכנז היום צפ"א ורומניא כת"י פריס, וְעֵין ספרד רומניא דפוס ואשכנז נירנברג,
 והמשקל נוטה יותר לנוסח "ועין".
 90 יתד במקום תנועה.
 91 תנועה במקום יתד.
 92 בספרד המאוחר צונזר כל המשפט ובמקומו: "עין פְּקַח, תְּפַלְתִּי קַח, כְּמוֹ חֶלֶב הַמְּדִישֵׁן". וכן הוגה בגי' הכת"י
 הספרדי בהמ"ל.
 93 אֱלִים] כ"ה האל"ף בחיריק באשכנז וספרד כיום ונאפולי ורומניא כת"י פריס, בארגוניה וברומניא דפוס וספרד
 רפ"ד אֱלִים, ובאשכנז נירנברג בשני סגולים [בצפ"א אין כלל ניקוד].
 94 בצפ"א נוסף בסוף עוד בית [שאינו מתאים ככל למשקל ולחרוזים] וזה לשונו:
 וגם הובקעה העיר בשמי על לב יסעיר.
 ושלח אדום באש הדום והחריש צור ואן מגעיר.
 איה משפט צויתה מתי יחיש ויעיד שלם המבעיר ורב יעבוד צעיר.

מסקנות חשובות

בפתח המאמר הצבנו שאלה מה יותר מקורי הנוסח הספרדי כיום או הנוסח האשכנזי. ולאור כל האמור התשובה היא ששניהם לא מקוריים. הנוסח בדפוסי הספרדים המאוחרים השתבש הרבה ע"י הצנוורה [בְּיַד בְּבַל וְשֵׁר הָעִיר] במקום "בְּיַד בְּבַל וְגַם שְׁעִיר" עיין פֶּקַח תְּפִלְתִּי קַח, כְּמוֹ חֶלֶב הַמֶּדְשָׁן, במקום "וְעֵינִי פֶּקַח וְנָקַם קַח מֵאֶצֶר וּמִדִּישָׁן" אֶכְלָנִי, הֶמְמַנִּי, וְקִינָה עָלַי זֹאת אֲעִיר" במקום "וְשָׁלַח יָד אִישׁ צִיד וְהִצְפִּיר וְהִשְׁעִיר" וכן כל "צר" נהפך "לזר". והגיע לתימן כבר מצונזר.

אבל בנוסח ספרד הקדום אין כמעט נוסח שניתן להצביע עליו בבירור כשיבוש או כתוספת מאוחרת [מלבד "הלעד בי משגבי הלעד אפך יעשן" עיין הע' 75. וכן היפוך סדר המשפטים בבית האחרון עיין הע' 84. וראה עוד הע' 68 שרוב המקורות שם דלא כספרד] ובאמת אין בכך כל פלא שכן פזמון זה נחבר בידי פייטן ספרדי ולכך נשמר הכי טוב בספרד הקדומה. נוסח האשכנזים היום (וליתר דיוק נוסח פולין) זהה כמעט לחלוטין לכת"י נירנברג שנכתב בשנת ה"א צ"א (שגם הוא מייצג את נוסח אוסטרייך-פולין), ונמצא שם כל השיבושים הנמצאים כיום בנוסח אשכנזי כגון "חֶמֶשׁ פְּזֻרֹנִי" במקום "חֶמֶשׁ קְרָאוּנִי" "ומעצתו כלאני" במקום "ומעשותו כלאני" "מְאֹרֵי חֶשֶׁן וְגַם שֶׁשֶׁן כְּמוֹ פְּדוּר צִנְפְּנִי". במקום "וְנִהַג שְׁבִי, אֶרְץ צְבִי, וְגַם פְּדוּר צִנְפְּנִי וְעֵת חֶשֶׁן, מְאֹרֵי חֶשֶׁן, לֵיד פְּרַס" ועוד], וכן נמצאים בו ההוספות המיוחדות לנוסח אשכנזי "וְהַמְנַחָה הַוַּנְחָה" "הֵלֵא תְרַאָה עִם נְלָאָה אֲשֶׁר הִשְׁחַר כְּמוֹ פְּבִשָׁן", ולכן נראה שכך היה במקור הראשון שהגיע לאשכנז, והם שמרוהו בדייקנות ראויה לציון. [ורק שיבוש אחד קטן נראה שנוצר באשכנז. שבאשכנז כיום: "וְהִצְפִּיר / שְׁלַח יָד /" ואילו באשכנז נירנברג: "וְגַם צִיד / שְׁלַח יָד /" כמו בשאר מקורות].

ולגבי מה שחסר בנוסח אשכנזי המשפט "מולך צור, בְּלָב עֲצוּר, הֶמֶית מְעִיו יִסְעִיר", יש לנוסח אשכנזי חברים, שכן חסר לגמרי גם ברומניא כת"י פריס, ובראגוניה במקומו: "מצפון השפיפון קינות לבי הסעיר", ובמצרים במקומו "מוגרת ונוגרת וחמתו בי העיר". אך גם לנוסח השני יש מקורות מהימנים שכ"ה בספרד צפ"א ורומניא דפוס ובהמ"ל, ועוד שלכאורה האקרוסטיכון מוכיח כן שכן בהרבה מפיזי רשב"ג יש רמז לשמו 'שלמה' בראשי שורות הבית הראשון. אך מסתבר שכאן הוא תוספת איזה מתלמידיו לרמזו את שמו כי לא מסתבר שישמט בארבע עדות שונות.

ולגבי "הוד לבי ומשגבי" נראה שרק נוסח אשכנזי שומר על הנוסח המקורי, עיין הע' 75. עוד מסקנא חשובה שבדפוסי רומניא שינו הרבה מסברא ועל פי המשקל. שכן בשני הכת"י שלהם הגירסא "לך הומה זה כמה ויתחנן כבן צעיר", ויש כאן עירוב לשונות הווה ועתיד, וברומניא דפוס תיקנו "לך הומה זה כמה ומתחנן כבן צעיר", אבל באמת הטעות היא בתיבת "הומה" שבכל שאר הנוסחאות "יהמה". וכן תיקנו ברומניא דפוס "למולך צור" שיתאים למשקל, ואילו בשני הכת"י של רומניא "מולך" כמו כל שאר הנוסחאות. וכן הוסיפו "הא משובש

לבי" לתקן האקרוסטיכון וכן הנוסח ה"מתוקן" "עלי רגל" נמצא רק ברומניא דפוס, אבל בשני הכת"י של רומניא "ועל רגל" כשאר עדות. וכמו כן במקום אחד הגיהו ברומניא דפוס ע"פ מנהג ספרד ראה הע' 68.

בנוסח צפ"א הרגיש מאן דהו שהאקרוסטיכון פגום בבית האחרון, שהרי בנוסחם הוא מתחיל "משוש לבי" במקום להתחיל באות ה', ולכן שינה סדר הבתים והקדים בית ד לבית ג, והגיה בבית ג "הלא אתחל" במקום "מאד אתחל".